

EN SALMEBOG,
EN ALMANAK OG EN FOLKEVISE
TRE DANSKE FRAGMENTER FRA 16. ÅRHUNDREDE
AF
ERIK DAL

Det er vist almindelig bekendt, at Det kgl. Biblioteks danske afdeling er landets egentlige nationalbibliotek og derfor har som opgave at skabe en såvidt muligt fuldstændig samling af bøger trykt i Danmark (med Norge og Hertugdømmerne og Island) og bøger trykt i udlandet om Danmark m. v. Efter den oprindelige plan, der stammer fra den fremragende Jon Erichsens bibliotekartid i slutningen af 18. årh., skulle dette Bibliotheca Septentrionalia, det første i Norden, også have omfattet svenske bøger; denne tanke blev ikke realiseret. Men indenfor den givne ramme arbejdes der stadig henimod det uopnåelige mål, fuldstændighed; imidlertid viser det sig, at publikums forbavelse ligeligt gælder samlingens righoldighed og arten af dens huller. Gode, kurante bøger fra de skiftende tider, endsige standard- og pragtudgaver, vil man nemlig sjældent søge forgæves; men der findes andre arter af tryksager, som nyder betydelig mindre almen agtelse, og som derfor i en række tilfælde mangler i biblioteket. Det kan være skrifter, som efter deres indhold er dømt til en kort levetid: almanakker og aktuelle skrifter, polemiske piecer (samt aviser m.v.); bøger, der er beregnet til at gives en uskånsom aldersklasse i hænde: billed-, børne- og skolebøger; eller dagligdagens bøger, der slides i stykker: koge- og spådomsbøger, folkebøger og skillingsviser, opbyggelses- og salmebøger. Hurtig forældelse eller total sønderlæsning fører disse bøger ad den brede vej til affaldsspand eller ildsted, eller i heldigste fald til den berømte „kasse på loftet med gamle bøger“. Tryksager af disse kategorier kommer derfor lettere til at mangle i en samling end Christian III's bibel, Flora Danica og andre pragtstykker, som det trods alt kun er et pengespørgsmål at få fat på.

Vender vi os til den ældre litteratur, må vi erkende, at et stort antal bøger er tabte for stedse, store og små, kendte og ukendte. Og det, der nu og da dukker op af gamle nyheder, er sjældent egentlige eksemplarer, men oftest makulaturark, der fremdrages af gamle bogbind. Gennem lange tider fremstillede bogbinderne deres pap af sammenklæbet makulatur, og værdifulde, omend ofte sørgelig beklippede fund er gjort ved mere eller mindre hensigtsmæssig undersøgelse af sådanne gamle bindsider.

De tre gamle danica, der omtales i det følgende, har alle overlevet på denne ydmyge måde: som pap – og hører alle til de ovennævnte kategorier af tryk, der nu er forsvundne eller yderlig sjældne, skønt oplagene efter datidens forhold utvivlsomt har været store.

Ved en gennemgang af en lille kasse med fragmenter af ældre danica tildrog navnlig tre større og mindre brudstykker sig interesse. Det ene så ud til at være dele af Hans Tausens salmebog i sidste udgave (Asswerus Kröger, Lübeck 1568). Det andet, der var henlagt sammen med salmebladene, viste sig senere at være brudstykker af den ældste kendte danske almanak (Hans Vingaard 1555). Det tredje var et korrekturark af et folkeviseflyveblad (Lorentz Benedicht, efter 1578); biblioteket ejer et andet korrekturark af samme tryk, og de to fragmenter kunne strax sammenføres. – For den nærmere bestemmelse af de tre skrifter var Lauritz Niensens grundlæggende boghistoriske forskning den nødvendige og næsten tilstrækkelige basis. Hans værker forkortes i det følgende således: LNBibl I og II: Dansk Bibliografi 1482–1550 og 1551–1600. 1919–33. – LNDisp: Boghistoriske Studier til dansk Bibliografi 1550–1600. 1923 (Disputats). – LNAtlas: Dansk Typografisk Atlas. 1934. – LNVingaard: afhandlingen „Hans Vingaard“ i Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen III 1916 91–111.

I. *Hans Tausens salmebog.*

I reformationsårhundredets danske salmehistorie er – foruden begyndelsesåret 1528 – året 1569 det største. Da udsender Hans Thomisøn sin salmebog, som er og forbliver et hovedværk i kraft af sin gode tekstlige og musikalske redaktion og sin smukke og sikre typografi med noder i typesats, Danmarks første. Men netop fordi Thomisøns salmebog i kraft af sin kvalitet er egnet til at optage og klare dansk salmesangs kilder og føre traditionens strøm videre, kan man måske sige, at den til en vis grad har draget interessen bort fra sine efterfølgere: det 17. århundredes voksende flod af boghandlersalmebøger, og fra sine forgængere: den

første lutherske generations tillob til skabelsen af en dansk salmetradition. Og blandt disse forløbere er Hans Tausens salmebog den vigtigste.

Den ældste udgave af denne kendes netop fra Thomissøns fortale fol. d ij^v: „Oc loed hand den danske Psalmebog vdprentis forbedrit/ i det Aar &c. 1544“. Men nu haves intet tryk ældre end udgaven 1553 (Kbh., Hans Vingaard, facsimileudgave 1944). Derefter følger en række Lübeckertryk: Jürg. Richolff 1556, 1558, 1566, Asswerus Kröger 1568, sidstnævnte i to afvigende tryk, se LNBibl II nr. 1422–25, H. Ehrencron-Müller: Forfatterleksikon VIII 1930 156, Nils Schiørring: Det 16. og 17. århundredes verdslige danske visesang I 1950 20. Yderligere bemærker LNBibl II 501 note 1, at to andre tryk kendes i fragmenter, der er for små til at muliggøre nærmere bestemmelse, men som antagelig er trykt i Lübeck. Der må her være tænkt på de stumper, der fra gammel tid er opklæbet og katalogiseret som „Fragmenter af en Lübecker Salmebog“ (signatur 4-181-4°), og om hvilke den i ovennævnte værker fortegnede speciallitteratur bringer delvis modstridende og urigtige oplysninger – og på nogle få blade af sidste salmebogsark samt registerarket; disse brudstykker venter endnu på nærmere placering. Blandt de opklæbde stumper af forskellige bøger („en Lübecker Salmebog“) hører to til Tausens salmebog; det ene (nr. 3) er næsten identisk med Kröger-udgaven 1568, men afviger fra både A- og B-trykket og må holdes for et hidtil ikke registreret C-tryk; det andet (nr. 5) og de netop nævnte blade med salmer og registre er, som bemærket af Laur. Nielsen, forskellige fra alle andre kendte udgaver og indbyrdes forskellige. Man kan ikke med Niels Møller (Danske Studier 1916 148 f.) antage fragment nr. 5 for en del af udgaven 1544; typografien peger ikke så langt tilbage. Snarere er et af disse undefinerede oplag fra 1560 som foreslået af P. Severinsen (Kirkehistoriske Samlinger 5 II 1903–05 290); og mindst en udgave er sporeløst forsvundet (den anden, se speciallitteraturen).

De salmebogsdele, der her skal omtales, har tydelig nok været perm

Hans Tausens salmebog 1568, tryk A og B. Kun enkelte sider i bogen rummer både text, billede og noder som den her gengivne. I teksten ses enkelte ortografiske varianter, og folieringens romertal er ikke ens i de to tryk. Billederne, der ofte kun adskiller sig i de fineste detaljer, er her ganske forskelligt komponerede, omend de forestiller den samme scene: Maria og Josef bringer to duer som offer, Simeon tager Jesusbarnet på armene, og han og Anna lovpriser det; salmen er en parafrase, oversat efter tysk, af Simeons lovsang og er genoptaget i Den danske salmebog 1953 nr. 117; verset øverst på siden er slutningen af „Guds søn er kommen af himmelen ned“. Nodestokken udviser små forskelle, A-trykket savner således punkt efter noden på „met“ i sidste linie. Melodien er noteret med c-nøgle, begynder på g og afsluttes på flg. side.

XVII.

Blad.

Zans Rige tilkomme / Zans vilde
ste / her paa Jorden som i Himmelens
Trone / Vort daglige Brød off i Dag
giffue / Vore Synder vilde forlade / Ret
lige som vi vore Ijebbrødere gisore / Oc
vilde off icke i frestelse føre / Amen stelse
off fra ont / Amen.

Emeonis Loffang/

Etunc dimittis / Luc. ij.

Mit glede oc fæd far teg nu hê / alle Tre
Guds vilde / met it fris mod fra denne
(Verden / vil teg

25 v

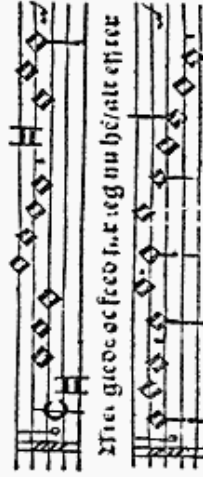
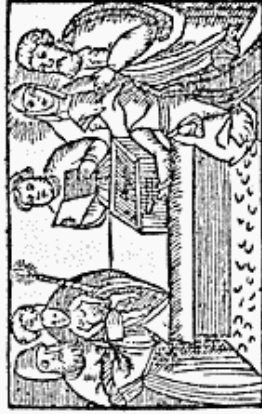
XVII.

Blad.

Zans Rige tilkomme / Zans vilde
ste / her paa Jorden som i Himmelens
Trone / Vort daglige Brød off i Dag
giffue / Vore Synder vilde forlade / Ret
lige som vi vore Ijebbrødere gisore / Oc
vilde off icke i frestelse føre / Amen stelse
off fra ont / Amen.

Emeonis Loffang/

Etunc dimittis / Luc. ij.

Mit glede oc fæd h. t. teg nu hê / alt efter
Guds vilde / met it fris mod fra denne
(Verden / vil teg

25 v

i bøger, der senere er blevet opsprættet. De er indpakket i et papir, hvorpå H. O. Lange har noteret, at de er „udtagne af et Bind, som Bibliotheket købte April 1894 i Sverrig for 10 Kr. gennem Overbibliothekar Grev Snoilsky af en Mr. Sedgwick-Behrend, Stockholm“, og 1895 og 1896 er andre dubletark købt af samme privatmand for 25 kr. H. O. Lange har noteret, til hvilken bog fragmenterne hører. Det oplyses af en kolofon: „Prentet i Lybeck hos Asswerus Kröger“ 1568; og det er rigtigt, men kolofonen hører ganske vist ikke til salmebogen, derimod til de textbøger, der følger salmebogen: LNBibl nr. 583 Evangelier, 1090B Enchiridion, 1305A Passio. Af disse ligger sammen med salmebogen kun ganske små stumper, hvoriblandt altså kolofonen, men adskillige blade – åbenbart med anden proveniens – i samme fragmentkasse; disse tryk, som biblioteket iøvrigt ikke ejer, skal ikke omtales her.

Af selve salmebogen har man faldet, sammenhæftet og studset så mange komplette ark, der var at finde, medens resten, i form af tilfældig beskåren materie eller større og mindre stumper, stadig henligger løst. De netop nævnte blade af anden proveniens tillader imidlertid at føje nogle delvis defekte blade til de sammenhæftede ark.

Sammenligner man det fundne med de af Lauritz Nielsen registrerede eksemplarer, viser det sig hurtigt, at det er A-trykket, der her foreligger. Af dette kendes et fragment i Lübecker Stadtbibliothek og et i vort universitetsbibliotek (se G. Rudbeck i NTBB III 1916 162f) samt et noget større fragment, der af ejeren, friherre Per Hierta, blev skænket til universitetsbiblioteket som supplerer (se facsimile hos Rudbeck). Tilsammen danner de grundlaget for beskrivelsen i LNBibl. Imidlertid supplerer det her omtalte eksemplar de andre, således at beskrivelsen nu må affattes således:

1425. Salmebog. [Udg. af Hans Tausen.] [Lübeck: Asswerus Kröger, 1568.] 12°.

[204 Bl.] Kun 192 Bl. eller Dele af Bl. bevaret [Læg 1¹²; 2⁶: o; 3¹²–17¹²; 18⁶: o]. Bevaret Sign. Aa, A–P. Bev. Bladtal: I–CLXXX. &c. &c.

Fragmentet, der vel snarere må kaldes et defekt eksemplar, omfatter heraf: rester af kalendariets første ark, salmedelen næsten uskadt, dog kun rester af sidste ark, og intet register.

Af A-trykket kendes endnu to fragmenter, der er dukket op efter Laur. Nielsens undersøgelser. Nils Nilsson omtaler fundet af nogle blade NTBB XXXIII 1946 88, og bibliotekar Bo Lundgren fra Kungl. biblioteket i Stockholm har vist Det kgl. Bibliotek en del brandskadede materie,

der stammer fra rigsbibliotekar Isak Collijns efterladenskaber. Begge disse fragmenter er udtaget af bogbind; de supplerer ikke vor nuværende viden om A-trykket.

B-trykket findes som omtalt hos Laur. Nielsen i et enkelt exemplar i Karen Brahes bibliotek. Det er ikke komplet, men har i modsætning til A-fragmenterne register og kolofon. LNBibl anfører kun en enkelt forskel mellem A og B. I virkeligheden er der naturligvis talrige, skønt trykkene iøvrigt har ganske samme præg. Især ved kustoder, textunderlægning under noderne &c. iagttages en række små afvigelser, hvortil kommer, at de små træsnit, der pryder bogen, oftest er forskellige i de to tryk. Da ingen anden udgave af Tausens salmebog synes at have været illustreret, kan man ikke umiddelbart benytte billederne til en indbyrdes datering af A og B; en sådan ville måske være mulig ved inddragelse af andre tryk fra Krögers presse.

Blandt de små typografiske afvigelser kan i flæng nævnes følgende:

V ^r	kustode	A	Christus	B	Chri-
XVII ^r	sidste ord		Verden		verden
XIV ^r	linie 14		Christenhed		Christēhed
XXXVI ^r	sidste ord		kierlig-		kerlig-
LVI ^r	linie 14		miseriatur fejl for		misereatur
CXXII ^r	linie 5		forard fejl for		forrad (forrådt).

Det skulle nu synes en nærliggende opgave at undersøge salmerne og melodierne på de ikke før kendte sider af A-trykket; en sådan undersøgelse ville dog næppe bringe noget nyt; thi alle disse sider er i forvejen kendt fra B-exemplaret, og det er kun ved tekniske detaljer, de to tryk adskilles. Dertil kommer, at Hans Tausens melodiformer (ifl. meddelelse af magister Henrik Glahn) er nøje overtaget efter Bapsts berømte tyske salmebog. En virkelig melodiredaktion med hensyntagen til anden tradition og inddragelse af andet stof finder først sted i Hans Thomissøns salmebog 1569.

II. Almanak for året 1555.

Da det 16. århundredes salmebøger gerne indledes med et kalendarium, har åbenbart ingen hæftet sig ved de blade med sort og rødt tryk, der lå indpakket sammen med materie af den her beskrevne Tausensalmebog; man har vel troet, at de hørte til denne. Men meget snart ses det dog, at hverken kolumnestørrelse eller skriftsnit svarer til salmebogens, og at bladene ikke tilhører et kalendarium, men en almanak

med vejrforudsigelser og angivelser af søndagenes evangelier, altså knyttet til et bestemt år.

Almanakfragmentet omfatter tre stykker, hvoraf dog de to er ens, hvert på tre eller rettere halvtredie blad. Det stykke, der er facsimileret hosstående, omfatter juni måneds I. halvdel, august II og august I – på bagsiden juli II, september I og maj II; to sådanne stykker er bevaret, mens det tredie omfatter oktober II, oktober I, april II samt maj I, september II, november I. Der er næppe grund til at betvivle, at almanakken har haft samme disposition som de lidt yngre samtidige: 4 ottesidede læg lægges udenom hverandre til eet sedez-ark, således at side 1 er titelblad, 2–3 tegnforklaring &c., 4–27 kalender, 28–31 måske markedsfortegnelse, måske husråd af naturlig eller overnaturlig art, og 32 angivelse af trykkested, bogtrykker og årstal.

De to spørgsmål, man nu må ønske besvaret, er: hvor gammel er almanakken, og hvem har trykt den?

Ved tidsbestemmelsen var de små verslinier med evangeliehenvisninger det naturlige udgangspunkt; de viser, at almanakken hører til et år med påske 14. april og trinitatissøndag 9. juni. Sådanne år var indenfor det i betragtning kommende tidsrum årene 1555, 1560 og 1566 (efter R.W. Bauer: *Calender for Aarene fra 601 til 2200 efter Christi Fødsel*, I 1868 58–59). Af disse falder skudåret 1560 væk; efter gammel kalenderskik forsynes årets dage med bogstavrækken a–g, således at nytårsdag altid er a; denne almanaks år må herefter være begyndt på en tirsdag (søndagsbogstavet er det røde F), og det gjorde 1560 ikke. Valget mellem årene 1555 og 1566 afgjordes af fuldmånetegnet og ordet „Mørck“ ved den 5. juni. Iflg. J. Fr. Schroeter (*Spezieller Kanon der zentralen Sonnen- und Mondfinsternisse, welche innerhalb des Zeitraums von 600 bis 1800 n. Chr. in Europa sichtbar waren*, Kria. 1923) faldt måneformørkelse nr. 552 nemlig på 5. juni 1555, dag nr. 2289177 i den julianske epoke, hvilket var en onsdag; for året 1566 omtales ingen formørkelse.

Hermed er da vundet det resultat, at fragmentet hører til en dansk almanak for 1555, medens LNBibl ellers først registrerer sådanne fra 1570, plattyske fra 1565.

Bestemmelse af trykkested er netop på grund af dette tidlige tidspunkt en overskuelig opgave; kun ganske få bogtrykkere har virket her i året 1555 (rettere vel 1554). Tre skrifter bliver at bestemme: den lille gotiske brødskrift, den større, gammeldags gotiske overskrift og endelig den grove antikva i tallene XXXI.

1. *Brødskriften*. I LNDisp angives Oluf Ulricksøn, Hans Vingaard og Lorentz Benedicht som virksomme i 1554–55. Ulricksøn bruger to

Spæter sommer

17 e **scap** 7 **ber** **furt** **u**
18 **liggaand** aff **hader** oc **Spn**
19 **spenniskens** **kon** **Jon** **viig**
20 **scor** 19 * **S** + **B**
21 **skipt** 2
22 **skipt** 15 **spæck**
23 **seniper** **skipt** 21 **533 f**
24 **uck** 11 **florn** * **f** **Denne**
25 **uck** 25 * **S** + **B**
26 **vand** 9 **ber** + **B**
27 **God** **verde** **fland** **flende** **gaff**
28 **Spn** **dinder** **dødsens** **florff**
29 **and** 23 **B** (Jo 3
30 **fish** 8
31 **fish** 22 **voe** **u**
32 **beder** 6 (129 **S**
33 **legem** **bede** 20 **to:dz** **ogter**
34 **tiur** 4 * **S** + **B**
35 **tiur** 13 **spinn** **buer**
36 **chad** **ligger** i **selfuedis** **gløb**
37 **is** **lefluer** / **erfche** **døb** 24 16

Mafluer XXXI. dage

17 e **Dag 14** **finer** **son** 1 **69 f** **ber**
18 **Christus** **gred** i **de** **son** **en** **land** **gab** **u**
19 **Wteff** **dager** **ikarie** **aff** **Templen** **wd.** **u**
20 **Luce** i **det** **vijs**. **Capit.**
21 **S** 10 **Agoppe** **son** 19 **florn**
22 **g** **Dunde** **dag** **end** **son** 30 * **B**
23 **a** **Bernhard** **wey** 12 **furgt**
24 **B** **Nashum** **wey** 24 **regen**
25 **c** **Timotheus** **scop** 6
26 **d** **Nathanael** **scor** 18
27 **e** **Wassilomeus** **skipt** 0 + **B**
28 **Wassilomeus** **skipt** 0
29 **Wassilomeus** **skipt** 0
30 **Wassilomeus** **skipt** 0
31 **Wassilomeus** **skipt** 0
32 **Wassilomeus** **skipt** 0
33 **Wassilomeus** **skipt** 0
34 **Wassilomeus** **skipt** 0
35 **Wassilomeus** **skipt** 0
36 **Wassilomeus** **skipt** 0
37 **Wassilomeus** **skipt** 0
38 **Wassilomeus** **skipt** 0
39 **Wassilomeus** **skipt** 0
40 **Wassilomeus** **skipt** 0
41 **Wassilomeus** **skipt** 0
42 **Wassilomeus** **skipt** 0
43 **Wassilomeus** **skipt** 0
44 **Wassilomeus** **skipt** 0
45 **Wassilomeus** **skipt** 0
46 **Wassilomeus** **skipt** 0
47 **Wassilomeus** **skipt** 0
48 **Wassilomeus** **skipt** 0
49 **Wassilomeus** **skipt** 0
50 **Wassilomeus** **skipt** 0
51 **Wassilomeus** **skipt** 0
52 **Wassilomeus** **skipt** 0
53 **Wassilomeus** **skipt** 0
54 **Wassilomeus** **skipt** 0
55 **Wassilomeus** **skipt** 0
56 **Wassilomeus** **skipt** 0
57 **Wassilomeus** **skipt** 0
58 **Wassilomeus** **skipt** 0
59 **Wassilomeus** **skipt** 0
60 **Wassilomeus** **skipt** 0
61 **Wassilomeus** **skipt** 0
62 **Wassilomeus** **skipt** 0
63 **Wassilomeus** **skipt** 0
64 **Wassilomeus** **skipt** 0
65 **Wassilomeus** **skipt** 0
66 **Wassilomeus** **skipt** 0
67 **Wassilomeus** **skipt** 0
68 **Wassilomeus** **skipt** 0
69 **Wassilomeus** **skipt** 0
70 **Wassilomeus** **skipt** 0
71 **Wassilomeus** **skipt** 0
72 **Wassilomeus** **skipt** 0
73 **Wassilomeus** **skipt** 0
74 **Wassilomeus** **skipt** 0
75 **Wassilomeus** **skipt** 0
76 **Wassilomeus** **skipt** 0
77 **Wassilomeus** **skipt** 0
78 **Wassilomeus** **skipt** 0
79 **Wassilomeus** **skipt** 0
80 **Wassilomeus** **skipt** 0
81 **Wassilomeus** **skipt** 0
82 **Wassilomeus** **skipt** 0
83 **Wassilomeus** **skipt** 0
84 **Wassilomeus** **skipt** 0
85 **Wassilomeus** **skipt** 0
86 **Wassilomeus** **skipt** 0
87 **Wassilomeus** **skipt** 0
88 **Wassilomeus** **skipt** 0
89 **Wassilomeus** **skipt** 0
90 **Wassilomeus** **skipt** 0
91 **Wassilomeus** **skipt** 0
92 **Wassilomeus** **skipt** 0
93 **Wassilomeus** **skipt** 0
94 **Wassilomeus** **skipt** 0
95 **Wassilomeus** **skipt** 0
96 **Wassilomeus** **skipt** 0
97 **Wassilomeus** **skipt** 0
98 **Wassilomeus** **skipt** 0
99 **Wassilomeus** **skipt** 0
100 **Wassilomeus** **skipt** 0

Augustus

1 c **Dever** i **senngel** **buick** 29 **wiler**
2 d **Dag** **vd** **finer** **vand** 15 **958e** **re** **u**
3 e **S** **stassen** **vand** 28
4 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
5 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
6 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
7 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
8 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
9 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
10 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
11 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
12 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
13 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
14 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
15 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
16 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
17 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
18 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
19 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
20 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
21 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
22 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
23 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
24 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
25 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
26 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
27 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
28 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
29 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
30 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
31 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
32 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
33 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
34 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
35 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
36 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
37 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
38 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
39 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
40 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
41 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
42 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
43 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
44 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
45 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
46 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
47 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
48 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
49 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
50 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
51 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
52 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
53 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
54 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
55 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
56 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
57 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
58 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
59 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
60 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
61 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
62 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
63 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
64 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
65 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
66 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
67 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
68 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
69 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
70 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
71 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
72 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
73 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
74 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
75 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
76 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
77 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
78 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
79 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
80 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
81 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
82 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
83 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
84 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
85 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
86 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
87 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
88 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
89 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
90 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
91 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
92 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
93 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
94 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
95 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
96 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
97 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
98 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
99 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**
100 **Drage** **Wiffue** **en** **saare** **klebet** **pan** **u**

Kalender for 1555. Junis første halvdel med angivelsen „Morek“, augusts anden og augusts første halvdel. Ved hver søndag resumeres dagens evangelium i et knittelverspar, fx.:

Gus bud skulle holdis aff hiertens grund
Oc icke alene met haand oc mund.
Mat. v.

Paa Marcken gress oc Fulen i sky/
Gud Fader hand foder oc klæder aff ny.
Matth. i det vi. Capit.

Vor neste at elske nest ved Gud/
Siger Christus at vere det yperste Bud.
Matt. xxiii.

store gotiske skrifter, ingen lille, Benedicht een lille, ingen stor; kun Vingaard er rigere forsynet. Det hedder om ham LNDisp 61: „Endnu en gotisk Skrift bruger Vingaard efter 1550, en ganske lille Skrift i fransk Stil, 20 L. c. 70 mm, som første Gang er anvendt i Salmebogen 1553“ – og det netop i kalendariet, nederst på titelbladet samt ihvertfald eet sted (fol. 39^v) i liniefaldende sats som sekundær i forhold til Vingaards foretrukne brødskrift, en fransk-gotisk type. Senere finder man den fx. i Den danske Krønike paa Rim 1555 som overskrift til hver konges afsnit og i N. Palladii Det hellige Ecteskabs Ordens Regle 1557 nederst på titelbladet og i eet liniefald (A 4^r). Skriften ses facsimileret i LNAtlas XXVII nr. 27, P. Palladii Pia cantica 1554.

Ved Hans Vingaards død 1559 overtager Lorentz Benedicht bl. a. også denne skrift, den eneste gotiske, han bruger; den er hos ham „undertiden blandet med Schwabacher-Elementer“ (LNDisp 63), hvilket ses tydeligt i LNAtlas XLVII 19 (= R. Paulli: Lorentz Benedicht 1920 20, facsimile efter Niels Nielsen Colding: De besynderligste Historier . . ., Benedicht 1567). Her bruges til de ti buds mange Det'er og Du'er gotisk D, sålænge oplag haves, derpå schwabacher.

Om man vil betragte almanakken som en undtagelse fra Laur. Nielsens udtalelse om den større gotiske skrift som Vingaards eneste brødskrift i årene 1552–58, bliver en smagssag, sålænge vi ikke kender almanakkens sidste sider. – Skriften er nr. 26 i LN Vingaard.

2. *Kolumentitlens skrift.* Vingaard overtog tre gotiske udhævningsskrifter fra Chr. Pedersens Malmö-bogtrykker Joh. Hoochstraten; den her benyttede er M 75 i Haebler's Typenrepertorium, Hoochstraten type 4 i LNDisp 61 og LNBibl I 221, Vingaard type 24 i LN Vingaard; i LNBibl I figurerer den ikke under Vingaards navn, da han først benyttede den fra 1552 til sin død 1559. Den genfindes fx. på titelbladets 2. linie i Tausens salmebog 1553, i 2. linie af facsimilen efter P. Palladii islandske „Salmar“ 1558 (LNAtlas XXX 37) og som kapitelooverskrifter i N. Palladii førnævnte bog om ægteskabet.

Hvorledes det typografiske materiale vandrede fra Chr. Pedersens trykkeri i Antwerpen gennem Hoochstraten i Malmö og evt. andre mellemed til Hans Vingaard i København, er udredet af Laur. Nielsen, se LN Vingaard, især p. 98 ff.

3. *Romertallene.* De som romertal benyttede lombard-majuskler ligner meget de som initial c afbildede bogstaver i LNBibl II 205. Iøvrigt bemærker LN Vingaard 98, at den velforsynede bogtrykker benyttede et stort antal initialer, såvel virkelige prydbogstaver og lombarder som almindelige majuskler, hvoraf en del tilmed var fremmede for Vingaards

faste skriftsæt. Det er derfor ikke blot unødvendigt for bestemmelsen, men måske ligefrem umuligt at oplyse noget nærmere om disse kraftige, gammeldags typer.

Efter det således fremkomne må en beskrivelse af det fundne fragment forme sig omtrent således:

314 a. [Almanak for 1555. Kbh.: Hans Vingaard, 1555.] 16°. [16 Bl.] Kun 6 Bl. eller Dele af Bl. bevaret [Læg 1¹⁶: Bl. 6 (defekt), 7 (defekt), 9, 10, 11, 12]. Sign A⁹ bevaret. 22 L. Kolumnestørrelse: 78×58 mm. Ingen Kustoder. Gotisk. Sort og rødt tryk. Bl. 1-5 mgl. Bl. 6-12: Kalender. Bl. 13-16 mgl. Kbh., Kgl. Bibl. (tre fragmenter, hvoraf to ens).

At netop Hans Vingaard er trykkeren, falder godt i tråd med Volmer Rosenkildes undersøgelse i Danske Bibelarbejder fra Reformationstiden III 1950 60 ff.: Peder Tidemands oversættelse af Dommernes Bog 1539 er trykt af Vingaard, der her benytter et lille kalendertræsnit, øjensynligt skåret for Vingaard kort forinden. Da universitetet i 1537 og 1539 havde foranstaltet en årlig almanak tilvejebragt, tør det sluttes, at Vingaard, der var universitetsbogtrykker, har påtaget sig dette arbejde (fra 1538?); den her omtalte kalender fra 1555 har iøvrigt, som beskrivelsen viser, ikke haft månedstræsnit.

Da almanakker til enhver tid vil være blandt de beskedne brugs-tryksager, der snarest efterspørges og trykkes og snarest glemmes, er der ingen sensation i at have fundet en dansk almanak, der er 15 år ældre end de hidtil registrerede; man har som sagt indicier for, at der også i Danmark har været trykt almanakker langt tidligere, de er blot gået tabt. Men i modsætning til de to andre her behandlede brudstykker er dette dog et hidtil overset danicum, der ved sine skriftarter peger både bagud og frem, og hvis jævne rim, som ikke har sidestykke i de andre gamle almanakker, er et lille bidrag til tidens folkelige versifikation:

Samaritanen tog til sig
Den siuge/ tag du din næste til dig. Lu x.

III. *Torkil Trundesøns vise.*

Endelig skal omtales det tredje og formentlig mindst interessante af fundene i fragmentkassen: et ottesidet ark med korrekturrettelser, hvis text øjensynlig er folkevisen om Torkil Trundesøn (Danmarks gamle Folkeviser nr. 480, se bind VIII pp. 235-301, især opskrift C p. 260 ff. med textvariant p. 292 ff.), en af de lange, sene og efter vore begreber

ikke meget lodige romanviser, som udgiveren Axel Olrik trykker efter ialt 10 danske og svenske adelsvisehåndskrifter, til hvis gruppe C knytter sig Peder Syvs visebog 1695 nr. 69, nutidig almuecoverlevering samt flyvebladstryk 1635 ff., se DgF VIII 292.

Som tidligere nævnt har et fragment med andre 8 sider af visen, incl. titelbladet, i en lang årrække (dog ikke før 1912) stået på sin systematiske plads i biblioteket. Det er udateret, men LNDisp 139 bestemmer det som et Lorentz Benedicht-tryk fra tiden efter 1578, da den udmærkede cicero fraktur optræder i Benedichts produktion fra og med dette år. Titelbladet, der her meddeles i facsimile, har teksten: En lystelig Vise/ | om Torckil Trundson/ oc | stolt Adellutz/ lystig | at siunge/ etc.; herunder to træskårne billeder af en mand og en kvinde (oftere benyttet af Benedicht) og derunder en vignet. Men, som det fremgår af beskrivelsen LNBibl II nr. 1647: den derpå følgende text begynder abrupt – der foreligger et korrekturafræk med siderne 1, 10, 11, 4, 5, 14, 15, 8.

Det nu fundne ark supplerer det tidligere kendte på smukkeste måde, idet det omfatter siderne 9, 2 (med initial), 3, 12, 13, 6, 7, 16. Siderne og versene er ikke nummererede, men en betragtning af signaturer, kustoder og visetext godtgør sammenhængen. Og det ses da, at flyvebladet har været bestemt til at trykkes i ottesidede læg, af hvilke vi her har de to første med ombyttet prima- og sekundaform (det er altså ikke helt berettiget at omtale signaturen B ij bagpå ark A som fejlagtig). Tilsammen omfatter de 15 sammenhængende textsider de første 110 vers af opskrift C's 173. (Versene er sat som prosa med indrykning ved hvert.) Heraf kan beregnes, at teksten må have fyldt c. 23,5 sider, at altså flyvebladet incl. titelsiden næppe kan have stået på 3 × 8 sider, men må have omfattet c. 28 sider, som også anført af LNBibl.

Under hensyntagen til det nyfundne ark må beskrivelsen af trykket da formes omtrent således:

1647. En lystig Vise om Torkil Trundesøn og stolt Adelus. [Kbh.: Lor. Benedicht, efter 1578.] 8°.

[c. 14 Bl.] Kun 8 Bl. af et Korrekturtryk bevaret (Siderne er ved Ombytning af Prima- og Sekundaform anbragt i forkert Orden [1, 10, 11, 4, 5, 14, 15, 8 og 9, 2, 3, 12, 13, 5, 6, 16]). Sign. A og B &c. &c. – og tilsidst:
| Bl. 8 b, L. 27: drig met min vilge: Den samme Gud oss |
Kustode: sam- |

Sammenligner man flyvebladet med senere tryk af den samme vise (alene eller sammen med en anden), så er den helt forfærdende nedgang

En lystig Vise/
om Torkil Trundson/ oc
stolt Adellutz/ lystig
at sinne/ etc.

Torkil Trundesons vise, 1578 eller senere. På yngre tryk af visen ses snart en grov efterskæring af mandens figur, snart nytegnede figurer, der ikke bærer originalens typiske renaissancedragt, men følger udgivelsestidens moder. – Figurerne og vignetten bruges oftere af Benedicht i samme eller andre kombinationer, fx. i folkebøger.

i typografisk kvalitet det, der først falder i øjnene. Men dernæst melder sig spørgsmålet om teksternes forhold til hinanden og til Peder Syvs visebog og de håndskrifter, hvormed de i DgF 480 går sammen. I enkeltheder kan og bør spørgsmålet først besvares, når DgF X, texttillægget, ad åre når så vidt. En foreløbig sammenligning viser, at det gamle flyveblad på en række punkter følger een, på andre en anden af de tekster, det nærmest må jævnføres med, dog at indholdet og rækkefølgen af de bevarede strofer ganske svarer til opskrift C i det hele taget. Men på flere steder opviser flyvebladet gamle sprogræk, der iøvrigt er ukendte ihvertfald i C-gruppen: En sjælden konstruktion som 74,3: dig bedes til Herr Sti Jonson, der i udgaven hedder: dig bedes Herr. . . og endnu oftere: dig beder . . . (jf. DgF 195B 3: Hennde bads thill enn kongesønn, o. fl. exx. i Kalkars ordbog I 117). En gammel lydform som acker for anker (40 og 59, jf. A 53 og 71 samt Ordbog over det danske sprog I 621). Eller de arkaiske -er-former af adjektiver (28,4 glader, 44,4 saa Riger en Jomffru, 65,2 klæder (klædt)); denne endelse, der egentlig hører hjemme i maskulinum singularis nominativ, hjælper dog ikke til at tidfæste visens tilblivelse; formen var litterær tradition fra den ældre folkevises tid (se Johs. Brøndum-Nielsen i Nordisk tidskrift 1910 eller Studier og Tydninger 1951 5-6, Agnes Agerschou i Sprog og Kultur XII 1943 65 ff.).

For korrekturliebhavere skal det endnu oplyses, at de bevarede sider viser os en lang række korrekturtegn, uden at det dog skal undersøges, hvor tidstypiske de er. En glemt indrykning markeres ved et rektangel i marginen, deleatur-tegnet ser ud ligesom nu, ligaturer rettes under eet som nu; spatium forlanges med tegnet *:/* og ophæves med en lille kile; spieser markeres ved en forlænget kile, omtrent som vort vertaturtegn, medens en læderet type signaleres med *+* i marginen, men ikke gentages; til gengæld rettes forkerte typer i marginen uden gentagelse af gennemstregningen. – Man må håbe, at der blev tid til endnu en korrektur. Navnlig er et sted interessant: i strofe 93 findes rimet guld så rød / ikke mø, i 94 røde guldband / tvivl iblandt; men i denne text er 94 korrumperet ved analogi: guldband så rød / tvivl iblandt.

Skønt kun et fragment uden megen betydning for Torkil Trundesøn-visens udforskning er dette flyveblad dog af interesse. Det viser, at århundredets bedste officin ikke negligerede kvaliteten selv i den jævne tryksag. Og det er et af de få bevarede eksempler, måske det ældste, på tryk af folkeviser før eller omkring Vedels Hundredvisebog 1591 og dermed et tidligt bevis på den adelige visesangs vandring nedad og udad i folket, hvor læsefærdighed nu var almindelig.

De tre undersøgte tryk kan da kort placeres således: Hans Tausens salmebog, Kröger 1568, var i forvejen kendt i to tryk; A-trykket kendtes dog ikke så fuldstændigt, og Det kgl. Bibliotek regnede ikke med at eje bogen. – Almanakken fra 1555, den ældste bevarede danske, var ikke omtalt og beskrevet før. – Af Torkil Trundesøns vise kendtes i forvejen eet ark, nu kendes to sammenhørende; begge er unica i Det kgl. Bibliotek.